

0. Inledande anmärkningar

I denna del kommenteras de ljudlagar, andra förändringar och ljudsystemsöversikter som presenteras i del I och som exemplifieras i del III.

Numreringen är den samma som i del I.

Kommentarerna utgör ett subjektivt urval av sådant som vi anser vara av intresse, främst ur pedagogisk synvinkel. Däri ligger förklaringen till deras så skiftande karaktär.

Teckenförklaring

- * rekonstruerad (urindoeuropeisk) form
- V vokal
- C konsonant
- T konsonant, exklusive *j*
- långt element
- ˘ kort element. Element utan kvantitetsmarkering är i regel också kort.
- ≠ skilt från
- ∅ avsaknad av ett element
- : utvecklas till
- ' (huvud)tryck

Övriga symboler, liksom använda förkortningar, förutsätts inte kräva någon förklaring.

1. Detta ljudsystem kan tänkas ha varit giltigt c:a 3.000 f.Kr.
- 1.1. De tonlösa aspirerade konsonanterna var ovanliga fonem. Deras existens är f.ö. omstridd. Om en källa till deras uppkomst se 1.3.
Även /b/ var ett ovanligt fonem, speciellt i uddljud. /s/ hade alltså två allofoner, varav [z] förekom framför tonande konsonant. Jfr 2.1.4.
- 1.2. Sonanterna uppträdde än konsonantiskt, än vokaliskt, beroende på den fonetiska omgivningen. Om t.ex. ändelsen /m/ för akkusativ singularis fogades till en vokaliskt stam, fick vi ett konsonantiskt [m], som i **snoig^who-m* (= ry. чер), medan vi till en konsonantstam fick [m̥], som i **māter-m̥* (= fksl. МАТЕРЬ).
- 1.3. /ə/ kallas *schwa* och betecknar en (eller ev. fler) reducerade vokal(er), som av många anses vara en reflex av en eller fler laryngaler. Mycket tidigt tycks *schwa* (eller motsvarande laryngal) ha försvunnit före vokal utan att lämna andra spår efter sej än en ev. aspiration av föregående konsonant. Så utvecklas stundom t.ex. -təV- till -thV-. Om *schwa* i andra ställningar se 2.1.2.
- 1.4. Diftongerna tolkas här bifonemiskt. De utgjorde dock en enhet i fråga om intonationen.
- 1.5. Kvantitetsskillnader förekom hos vokaler samt *i*, *u*.
- 1.6. Intonationen var ursprungligen förmodligen inte fonemisk, eftersom långa vokaler tycks haft stigande, korta - fallande intonation.
- 2.1. Dessa ljudförändringar faller uppskattningsvis i tiden c:a 2.000 f.Kr. - c:a 500 f.Kr. Eftersom de är gemensamma för alla baltiska (litauiska, lettiska och fornproussiska) och slaviska språk - liksom det finns vissa likheter också i den senare ljudutvecklingen under 2.2. - talar man gärna om en balto-slavisk gemensamhetsperiod.
- 2.1.1.1. Denna ljudlag drabbar samtliga s.k. satemspråk, d.v.s. förutom slaviska och baltiska språk även indo-iranska språk, armenska och albanska. Övriga indoeuropeiska språk kallas centumspråk. (Efter ordet för 100, urie. **ḱm̥tóm*,

forniranska *satem* med spirant för urie. κ , resp. latin *centum* med bibehållet [k].)

Ljudlagen hänger samman med den följande så, att den ena var förutsättningen för den andra. Ordningföljden dem emellan är omtvistad och har här bestämts av praktiska skäl. - Ljudlagen uppvisar en rad undantag. Speciellt efter *s*, före *a* och *r* kan förmjukningen utebli.

Redan i urie. tid torde /k/-, /g/ - och /gh/-fonemen i vissa positioner haft allofoner med en prepalatal artikulation [k⁺], [g⁺], [g⁺h]. Sådana fall markeras ej särskilt i exempelsamlingen

- 2.1.1.2. Denna ljudlag har alltså samband med den föregående och drabbar samma språk som den, men här saknas undantag. Redan i urie. tid torde /k^w/-, /g^w/ - och /g^wh/-fonemen i vissa positioner haft allofoner utan labialisering [k], [g], [gh]. Sådana fall tecknas i exempelsamlingen $\kappa^{(w)}$, $g^{(w)}$, $g^{(w)}h$.
- 2.1.2.1. Denna ljudlag gäller samtliga indoeuropeiska språk utom de indo-iranska, som i stället har reflexen *i*.
- 2.1.2.2. Denna ljudlag gäller, vad beträffar *ie*, *ue* -: \bar{v} , \bar{u} , samtliga indoeuropeiska språk (med vissa undantag i grekiska). För *be*, *pe*, *ne* -: \bar{b} , \bar{p} , \bar{n} är den giltig även i fornindiska.
- 2.1.3. Aspirationseliminering återfinns även i albanska, i mindre utsträckning också i iranska, keltiska och anatoliska språk samt i tochariska. Utvecklingen av *kh* till *x* - som f.ö. är omtvistad - saknas i baltiska språk.
- 2.1.4. Denna assimilation är mycket allmän och därför svår att tidsbestämma. Dess placering här har framför allt praktiska orsaker. Den parallella företeelsen, att en tonlös konsonant blir tonande före annan tonande konsonant, är av olika skäl inte lika allmän men kan exemplifieras med /s/-fonemets allofon [z] i denna ställning. Jfr. 1.1.
- 2.1.5. Också denna utveckling är vanlig. Den återfinns även i iranska språk och grekiska. På *da* -: *sa* saknas goda exempel i slaviska språk.

- 2.1.6. Tendensen att eliminera m , n , l , r är gemensam för hela det indoeuropeiska området. I denna form gäller den dock endast de slaviska och baltiska språken. Även fornindiska har emellertid i vissa fall reflexerna il , ul , ir , ur . - Det är inte helt klarlagt vad som betingade valet av de ovanligare ul , ur .
- 2.1.7. Fonemiseringen av intonationsskillnaderna i sonantförbindelse är huvudsakligen en balto-slavisk företeelse. Obs. att kvantiteten i diftonger härigenom blev fonemiskt irrelevant och därför kunde försvinna. Dock torde i vissa positioner kvantitetsskillnader ha funnits kvar en längre tid på det fonetiska planet. Jfr 5.1.2.1. Intonationen har satts ut endast i vissa exempel, där den är av särskilt intresse. Detta motiveras av att intonationsskillnader oftast ändå inte direkt återspeglas i ryska (eller fksl.), vidare av att intonationsförhållandena på många punkter är långt ifrån klara.
- 2.1.8. Denna ljudlag drabbar ett flertal språk, t.ex. grekiska, hethitiska, keltiska och troligen även germanska språk.
- 2.2.1. Iurk-lagen eller Pedersens lag gäller i denna formulering endast de slaviska språken. (Om vi får x även i utljud, är ovisst. Eftersom alla utljudande konsonanter så småningom ändå faller enl. 3.1.1., saknar det praktisk betydelse.) I baltiska språk har lagen en mindre giltighet, i indoiranska en större. Symbolen $ʒ$ har ett omtvistat ljudvärde. Klart är, att det i sin utveckling sammanföll med x (uppkommet av kh eller inkommet med lånord). (I litauiska ger $ʒ$ genomgående $š$).
- 2.2.2. I samtliga satemspråk utvecklas dessa fonem till spiranter (eller affrikator). Resultaten är dock olika. s och $ʒ$ har även vissa baltiska och iranska språk.
- 2.2.3. Detta inskott förekommer även i germanska språk, i mindre utsträckning också i baltiska. Dess ålder är svår att fastställa, särskilt som det förekommer även i sekundära sr - och gr -förbindelser i sen samslavisk och i tidig sarspråklig tid.

- 2.2.4. Dessa vokalförändringar skedde med all sannolikhet inte samtidigt, och det är mycket möjligt, att någon eller några av dem egentligen hör till nästa epok.
- 2.2.4.1. Utvecklingen *eu* → *ou*, som även är vanlig i baltiska, liksom i italiska och keltiska språk, tycks undantagsvis också kunna intäffa före konsonant.
- 2.2.4.2.1. Dylig nasalering med efterföljande oralisering just före *-ns* är känd inte bara från slaviska och baltiska språk (urie. *-ons* blir litauiskt *-us*), utan även från t.ex. grekiska, latin och vissa germanska språk. Jfr t.ex. tyska *Gans* resp. *Hand* med svenska *gås*, dialektalt *gqs*, resp. *hand*.
Om undantaget *-ions*, *-ionts* se 3.2.1.2.
- 2.2.4.2.2. Utvecklingen *o* → *u* före utljudande *-n* tycks sammanhånga med 2.2.4.2.1., och det är inte omöjligt, att samtliga bakre vokaler (*ǫ*, *ö*, *ū*) sammanföll i *ū* före nasal i slutstavelse (utom då i fallet *-ions*, *-ionts*). Men huruvida urie. *-ōm*, *-ām* utvecklades till *-q* enl. 3.1.10. via *-ūm* eller via *-ōm* (enl. 2.2.4.3.), saknar emellertid praktisk betydelse.
- 2.2.4.3. Sammanfall av *ō* och *ǫ* i ett a-haltigt fonem (troligen ett mörkt *a*) förekommer förutom i slaviska och baltiska språk även i satemspråken indo-iranska och albanska (och sporadiskt också i armenska) samt i centumspråk som germanska och anatoliska språk.
Sammanfall av *ō* och *ǫ* har en motsvarighet i indo-iranska, keltiska och anatoliska språk samt - med resultatet *ō* - i germanska, men *ej* i baltiska språk.
Inte bara *o* utan även *e* fick förmodligen en öppnare artikulation (liknande *ö*). Den långa vokalen tecknas traditionellt *ě* eller *ě̇* och kallas *ѣ*.
Öppning av *ē* är okänd för baltiska språk men förekommer i vissa germanska språk. (Den påminner om de indo-iranska språkens sammanfall av *ē* och *ǫ* i *ā*).
- 2.3.2. *m*, *n*, *l*, *r* kallas här halvkonsonanter, eftersom de till skillnad från konsonanterna (men i likhet med sonanterna) kan uppträda som andra komponent i diftonger och där bli

delaktiga av intonationen - men däremot i likhet med konsonanterna (till skillnad från sonanterna och vokaler) inte ensamma kan utgöra stavelsekärna.

- 2.3.5. Diftongerna tolkas som i urie. tid. Se 1.4.
Man skiljer på äkta och funktionella diftonger. De senare har en halvkonsonant som andra komponent.
- 2.3.6. Kvantitetsskillnader tillkom vokaler och sonanter.
- 2.3.7. Fonetisk intonation (jfr 2.1.7.) förekom endast i långa stavelser.
- 3.1. Ur- och samslaviska kallar man de gemensamma förändringar som skedde i tiden c:a 500 f.Kr. fram till de första texternas tillkomst på 800-talet e.Kr.
En genomgående tendens under denna period var öppnandet av slutna stavelser. Som led i denna tendens kan ses 3.1.1., 3.1.6., 3.1.7., 3.1.8. (till en del), 3.1.10., (4.1.1.), 4.1.2., 4.1.3., (5.1.1.), 5.1.2.
Idealstrukturen i en stavelse blev CV (eller i andra hand COV, varvid konsonantkombinationen måste uppfylla vissa krav). Med denna stavelsestrukturering kan man även förklara *ǰ*- och *ǰ̣*-förslagets uppkomst 3.1.2.
- 3.1.1. Utvecklingen kan tänkas ha skett etappvis så som numrereringen visar. Troligen skedde förenkligen av *ss* till *s* (3.1.7.2.) före bortfallet av utljudande *-s*.
- 3.1.2. Också här har utvecklingen skett i etapper.
Det är troligt, att också *ǰ̄*- ursprungligen fick ett *ǰ*-förslag, men att detta försvann i förhistorisk tid. (Jfr 3.1.13)
Det finns tecken på att även *a*- fick ett (svagt) *ǰ̣*-förslag, som dock i så fall i regel inte sammanföll med ursprungligt *ǰ̣*. Det försvann normalt igen i förhistorisk tid. Jfr 3.1.13.
Utvecklingen av *ǰ̄*- till *ǰ̄̄*- tycks ha skett i sen samslavisk tid, då dialektsplittringen redan var ett faktum. Detta skulle förklara, varför företeelsen har en geografiskt begränsad utbredning. Dess placering här i regelsamlingen har rent praktiska orsaker.
Senare fick vi på rysk botten en ny *v*-epenthes, som dock

lämnat mycket få spår i Moskva-dialekten.

Undantag från \dot{i} -epenthesregeln utgörs i ryskan av этот och därmed besläktade ord, såsom экий m.fl.

- 3.1.3. Första palataliseringen innefattade också (eller kanske t.o.m. föregicks av) jotovanje av k, g, x . Se 3.1.8.
 \dot{z} ' (d.v.s. $d\dot{z}'$) finns icke direkt bevarat i historisk tid.
- 3.1.4. Detta är orsaken till att vi i den ryska i -konjugationen vid sidan av de vanliga infinitiverna på -ить och -еть (äldre -ѣтъ) också har ett fåtal på -ать efter alveolar samt -ятъ "efter vokal" (d.v.s. -at' efter j .) Ändelsen -ать/-ятъ är alltså genetiskt identisk med -еть. I fksl. är förhållandet detsamma (-ити, -ѣти contra -ати/-яти).
- 3.1.5. Jfr den palatalisering som drabbar bakre vokaler enl. 3.1.12.1.
Enligt en uppfattning är undantaget före inljudande nasal en utjämningsföreteelse.
- 3.1.6. Dessa monoftongiseringar, som alltså är ett led i tendensen att öppna slutna stavelser, torde ej skett samtidigt. Utvecklingen ai -: \bar{v}_2 i stället för $-ě_2$ i de nämnda två fallen anses bero på speciella intonationsförhållanden. Obs. att \bar{u}_2 (till skillnad från \bar{v}_2 och $ě_2$) inte sammanfaller med den ursprungliga monoftongen, d.v.s. \bar{u}_1 . Se 3.1.14.
- 3.1.7. Dessa konsonantgruppsförenklingar skedde i flera steg med ganska stora tidsintervaller.
Den första, som kallas Lidéns lag, hör egentligen till föregående epok.
Också den andra är av gammalt datum. Jfr 3.1.1.
Den tredje är ett sätt att förklara varför kt före \check{v} i alla slaviska språk behandlas på samma sätt som $t\dot{i}$ enl. 3.1.8.
Den fjärde är huvudregeln i sammanhanget.
Den femte är ett av de äldsta dialektkriterierna på slavisk botten.
- 3.1.8. Sammansmältningen av C med följande \dot{i} var förmodligen en utdragen process, som torde ha börjat med velarerna. Se 3.1.3.
Resultatet av $t, d + \dot{i}$, här tecknat $ć, \dot{z}$ (annorstädes $t't', t'', ćć$ o.s.v.) blev olika inom olika delar av det

slaviska språkområdet. Se 4.1.1. och 5.1.1.

- 3.1.9. I västslaviska språk utvecklas alltså x i dessa positioner till \check{s} .
- 3.1.10. Nasalvokalernas kvalitet tycks ursprungligen ha hållits isär, åtminstone vad de främre beträffar. Vi fick alltså först \check{i} , \check{e} (\check{a} , \check{y}), senare \check{e} , \check{o} . Jfr 3.1.11.
- 3.1.11. Slutprodukterna av tredje palataliseringen är alltså desamma som av den andra. Vad \check{i} beträffar, se 3.1.10. Villkoren för 3:e palataliseringen är dock mer komplicerade än vad här angivits.
- 3.1.12.1. Jfr 3.1.5. Obs. att \bar{a} kvarstår liksom \bar{u}_2 .
- 3.1.12.2. Exempelen på denna ljudlag är ganska få, och somliga anser, att dessa kan förklaras på annat sätt. - Det verkar dock troligt, att åtminstone $\check{i}V$ har givit $\check{i}V$ med tanke på att eiC gav $\bar{e}C$ genom 3.1.6.
- 3.1.13. Både $\check{i}j$ - av i - (3.1.2.1.) och av $\check{i}u$ - (3.1.12.1.) får alltså denna utveckling i öst- och sydslaviska språk. Om vi haft \check{i} -epenthes även före ursprungligt \bar{e} - (3.1.2.1.), så torde detta \check{i} - ha försvunnit i samband med denna regel. Om förlust av \check{i} - före bakre vokaler i östslaviska språk se 5.1.6.
Det svaga \check{u} -förslag, som vi troligen haft före \check{u} -, försvann i regel, tydligen som ett led i samma tendens.
- 3.1.14. Dessa förändringar ägde säkert inte rum samtidigt, men de är gemensamma för alla slaviska språk. Slutprodukten av \check{e} varierar dock en hel del. På rysk botten får man förutsätta ett ganska slutet uttal.
Förkortningen av de långa vokalerna är emellertid inte avslutad förrän ett stycke in i historisk tid.
- 3.1.15. Utvecklingen $\check{u} - : v$ är en mycket sen företeelse, som föresiggick i de olika slaviska språken vid skilda tidpunkter och i olika omfattning.
- 3.2.1. Varför $-onts$, $-jonts$, $-ints$ endast delvis utvecklas som $-ons$, $\check{i}ons$, $-ins$, är oklart. Utjämningsar torde ha spelat en viss roll.

- 3.2.1.2. Om \check{e}_3 är resultatet av en fonetisk utveckling liknande 2.2.4.2.1., eller om det rör sej om en utjämningsprodukt, är omtvistat.
- 3.2.2. Att det i o- och jo-stammarna rör sej om "inlåning" av det pronomina -o, -(j)e av -od, - \check{i} od, är odiskutabelt. Sannolikt är förhållandet detsamma i s-stammarna. Hade vi inte fått denna analogi, så hade de neutrala o-, jo- och s-stammarna i nominativ och akkusativ singularis kommit att sammanfalla med de maskulina o-, jo-, u- (och ju-)stammarna, i det att de alla kommit att ändas på - \check{z} , - \check{b} .
- 3.2.3. Utgångsformerna förutsätts på komparativa grunder ha varit de här angivna, vilka uppkommit av stammens (\check{i})o resp. (\check{i}) \check{a} + ändelsen -om. Utvecklingen till - \check{z} och - \check{b} kan därför knappast vara fonetisk. (Jfr ack. sg. av (j) \check{a} -stammarna -(\check{i}) \check{a} m och 1:a pers. sg. presens av verben -(\check{i}) \check{o} m, vilka båda ger -(j)q.) - Dock har man velat förklara den avvikande utvecklingen i gen. plur. med intonationen, men lika väl kan det röra sej om utjämning efter övriga stammar, där - \check{z} , - \check{b} är ljudlagsenliga.
- 3.2.4. Att det inte är fråga om en palatalisering av \check{e}_2 till \check{i} (i stil med 3.1.12.1.), framgår av former som носа (= $\text{nos}'\check{e}$), lokativ singularis av нога (= $\text{nog}\check{a}$), och вѣсѣхъ (= $\text{v}\check{e}\text{s}'\check{e}\check{x}\check{b}$), lokativ pluralis maskulinum av вѣсѣ (= $\text{v}\check{e}\text{s}'\check{b}$), i vilka former vi alltså har \check{e}_2 kvar efter palataliserad konsonant. Det är snarare en utjämning efter jo- och $\check{j}\check{a}$ -stammarna, med vilka dessa o- och \check{a} -stammar kommit att sammanfalla i de flesta former.
- 3.3. Härmed avses 7/800-talet e.Kr.
- 3.3.1. Uppställningen torde vara anakronistisk såtillvida, att \check{e} , \check{z} på flera håll redan utvecklat sej vidare. Se 4.1.1. och 5.1.1.
- Obs. att fonemisk opposition hård \neq mjuk i viss utsträckning finns redan här $s : s'$, $z : z'$, $n : n'$, $l : l'$, $r : r'$. Genom \check{i} -förslagets tillkomst (3.1.2.), monoftongiseringarna av ei och ai (3.1.6.), jotovanje (3.1.8) och utvecklingen $i - : \check{b}$ (3.1.14) försvann det gamla sambandet mel-

lan [i] och [i̇]. [i̇] blev därigenom ett särskilt konsonantfonem, som vi i fortsättningen betecknar med /j/.

På samma sätt blev också [v] ett separat fonem /v/.

[ǰ'] kan ha funnits kvar på sina håll som variant av /ǰ'/ enl. 3.1.3. - Allmänare var [ǰ'] säkert som allofon till /ǰ'/ efter /ǰ'/ enl. 3.1.8.

3.3.2. /ě/ hade alltså olika ljudvärde i olika delar av det slaviska området.

Nasalvokalerna ǣ, ǫ kan alltså tolkas som fonemen /e/, /o/ + ett nasaliseringsfonem /N/.

3.3.3. Kvantitetsskillnader fanns kvar, fast utan fonemisk funktion.

3.3.4. Fonemisk intonation förekom i långa stavelser.

4.1.1. Förenklingen av š'č', š'ž', sc', sčs' kan förklaras som en dissimilation, som samtidigt medför en anpassning till den optimala stavelsestrukturen. Jfr 3.1.

Obs. att därigenom š, ž försvinner ur systemet. Jfr 5.1.1.

4.1.2. Också detta är ett led i tendensen att öppna slutna stavelser. Jfr 5.1.2.

4.1.3. Obs. att fksl. ѡ (ѡѡ) har två ljudvärden, dels [ɔ] , dels [ɔ̃] ([ɔ̃]).

4.1.5.1. Denna företeelse förekommer ej i ur- eller fornryska, och den utgör därigenom ett viktigt dialektkriterium. Så är t.ex. ry. ord på -нѣ kyrkslaviska, medan -нѣ representerar den äktryska formen.

4.1.6. Jämsides med den ljudlagsenliga (östslaviska) ändelsen -тѣ och den sydslaviska ombildningen -тѣ förekommer, framför allt i syd- och västslaviska språk, ändelselösa former, vilka troligen har ett mycket gammalt ursprung.

4.2.1. /š't'/ och /ž'd'/ tolkas här monofonemiskt som ett slags affrikator. För denna tolkning talar flera skäl, bl.a. det att vissa texter för /š't'/ har ett tecken ѡ. [ɔ] och [ɔ̃] torde inte böra tolkas som särskilda fonem, eftersom de står i komplementär distribution till [l], [r]. Vi skulle alltså kunna tala om sonanternas /l/, /r/ med re-

alisationerna [l̥], [l̥̥]; [r], [r̥].

Dock kan man även tänka sej att tolka [l̥], [r̥] fonemiskt som /ɛl/, /ɛr/ (resp. /ɛ̥l/, /ɛ̥r/), eftersom dessa sekvenser eljest saknas i språket.

4.2.2. I vissa dialekter hade /ě/ och /a/ efter mjuk konsonant ett mycket näraliggande uttal, varför de i den glagolitiska skriften återges med samma tecken. Också i kyrilliska texter förekommer stundom, att /a/ skrivs med а efter mjuk konsonant.

Om [l̥] och [r̥] se 4.2.1.

4.2.3. Kvantitets- och intonationsförhållandena torde ha varit i

4.2.4. stort sett som i sen samslaviska. Jfr 3.3.3. och 3.3.4.

5.1. De ljudförändringar som upptas här skedde till en del redan under samslavisk tid. - Det viktigaste som inträffade var framväxten av systemet med hårda och mjuka konsonanter. Se 5.1.3., 5.1.4. och särskilt 5.1.5.

5.1.1. ђ och ѓ sammanföll alltså med de ѓ' och ѓ' som uppstått genom första palataliseringen 3.1.3. och genom jotovanje 3.1.8. av k och g.

5.1.2.1. Obs. att vi i fksl. får *raT*, *laT*, oberoende av intonationen. Se 4.1.2.

Skillnaden mellan *roT* och *raT* speglar en kvantitetsskillnad. Därför torde denna metathes ha legat i tiden före 3.1.14. - Kvantitetsskillnaden här torde inte uppkommit i samband med metathesen utan är säkert av äldre datum. Förmodligen har långdiftongerna, som alltså normalt hade akut intonation, aldrig helt förkortats i uddljud enl. 2.1.7.

5.1.2.3. Positionellt betingad vokalvelarisering (eller -labialisering) känner vi också till från 2.2.4.1. *eṽ* -: *oṽ* och från 5.1.2.2. *TéT* -: *ToT*.

5.1.3. Detta var förutsättningen för utvecklingen av det ryska konsonantfonemsystemets fonemiska opposition hård ≠ mjuk.

5.1.4. Genom att *ę* -: *α* med bibehållen palatalisering av föregående konsonant, fick vi oppositionen hård ≠ mjuk realiserad före/a/.

5.1.5. Hårda och mjuka stammar kom genom denna ljudutveckling att inte längre skiljas åt i den utljudande halv vokalens kvalitet utan i konsonanten, vars palatalisering (eller avsaknad av dylik) därigenom blev fonemisk. - Här ligger kärnan till uppkomsten av denna opposition i det ryska konsonantfonemsystemet.

Utvecklingen började alltså med jotovanje 3.1.8., som gav upphov till oppositionerna /n : n', l : l', r : r'/, och fortsatte med tredje palataliseringen 3.1.11., som skapade paren /s : s', z : z'/. Sedan möjliggjordes en vidare utveckling genom den positionella palataliseringen 5.1.3., varefter vi genom nasalvokalförändringen 5.1.4. fick oppositionen realiserad av flera konsonanter före /a/. Halv vokalernas bortfall 5.1.5. (och 6.1.1.1.) fullföljde sedan utvecklingen.

Oenighet råder beträffande tidpunkten för halv vokalernas bortfall i utljud. Flera forskare vill förlägga processen till fornrysk tid. Klart är, att utvecklingen skedde stegvis och med början i söder.

Obs. att de utljudande halv vokalerna i regel kvarstod i skriften ända fram till rättstavningsreformen 1917, då ъ borttogs i denna position.

5.1.6. Dessa brytningar var ursprungligen inte begränsade till betonad ställning. I obetonad position har de emellertid eliminerats.

Som synes rör det sej om dialektalt begränsade företeelser. Gruppen *ebe* (av *el* enl. 5.1.2.2.) "bryts" före hård konsonant till *obo*, t.ex. ry. *желоб* (*жолоб*).

Villkoren för utvecklingen *je- - : o-* är inte helt klarlagda. En formulering är "före *e* eller *i* i nästa stavelse", en annan "ej före ъ eller ь i nästa stavelse".

Utvecklingen *je- - : o-* bör ha passerat stadiet *jo* (fonetiskt [j ɔ]), varefter *j*, d.v.s. [j] fallit. - Samma förlust av initialt *j* före bakre rundad vokal har vi i ryska ord som *уже*, *утро*, *Ульяна*, *ужин*. Jfr fksl. *уже* (eller *оуже*), *ютро* (eller *оутро*), *юлиана*, sloven. *júšina*. Ryska ord som *юг* och *юноша* är därför att betrakta som kyrkslavismer. - I fry. uppträder de ljudlagsenliga formerna *уръ* och *уноша*.

- 5.1.7. α -former är belagda redan på 1.000-talet.
I tjeckiska skedde samma utveckling. Jfr 6.1.9.
- 5.2.1. [k], [g'], [x'] finner man endast i några lånord, så i det normala systemet har vi här egentligen luckor. - Som synes av tablån uppvisar oppositionen hård \neq mjuk ytterligare fem luckor, markerade med \emptyset .
En annan typ av luckor i systemet har vi i och med att tonande motsvarigheter till /c'/ och /č'/ saknas.
- 5.2.2. Eftersom i - y, ь - ъ, e - o (och i vissa fall även ě - a) normalt stod i komplementär distribution (de förra efter mjuka konsonantfonem, de senare efter hårda), bör de betraktas som fonemiskt identiska.
Obs. den assymetri som kommer av att /u/ - till skillnad från de andra vokalfonemen - inte har någon kvalitetsskild allofon (dessutom förekommer det endast efter ett fåtal mjuka konsonantfonem), samt av att /a/ förekommer både efter mjuka och hårda, men /ě/ endast efter mjuka konsonantfonem.
/ě/ tycks på rysk botten haft ett slutet diftongiskt uttal, ungefär [je]. Jfr 6.2.2.
- 5.2.3. Vokalkvantitetsskillnaderna är i avtagande. Jfr 6.1.8.
- 5.2.4. Intonationssystemet är på väg att ersättas av accentsystemet. Jfr 5.1.2. och 6.1.8.
- 6.1.1. Också här är man oense om kronologins detaljer. Jfr 5.1.5.
- 6.1.1.1. Med svag inljudsposition avses ställning före stavelse med full vokal (eller före stavelse med halvvokal i stark position). Jfr nedan.
- 6.1.1.2. Med stark position avses återstående fall. Dessutom behandlas halvvokaler före r, l + C (i rotstavelsen) som starka, även om full vokal följer.
- 6.1.3. Denna brytning kan dateras till tiden från c:a 1150. Den framkommer i regel inte i skriften. Obs. att bokstaven ě infördes officiellt först 1942.
- 6.1.4. Beteckningen fjärde palataliseringen är något missvisande, eftersom det här inte är fråga om en främre vokals

inverkan på en velar konsonant.

Utvecklingen kunde ske obehindrat, eftersom *k*, *g*, *x* + *i* normalt icke förekom. Jfr 5.2.1. Det fonemiska systemet berördes därmed icke av denna förändring på det fonetiska planet.

Tidpunkten är 1100- till 1200-talet.

6.1.5.1. Utljudsskärpningen är belagd i Novgorod på 1200-talet.

6.1.5.2. Dessa tonalitetsassimilationer, som också är belagda från 1200-talet, möjliggjordes genom bortfall av halvvokaler, t.ex. *кѣде* -: *кде* -: *где* och *сѣдоровъ* -: *сдоров* -: *здоров*. Reglerna gäller ju alltså i modern ryska. Jfr 2.1.4.

Även palatalitetsassimilation, t.ex. *jest'* -: *jes't'*, förekom och förekommer, men här är reglerna betydligt mer komplicerade både för fornryska och modern ryska, där f.ö. assimilerade former konkurrerar med oassimilerade i samma ord.

6.1.6. Denna spirantförhårdning skedde på 1300-talet, medan utvecklingen *c'* -: *c* kom först på 1500-talet.

Efter dessa hårda spiranter fick /i/ det bakre uttalet [ɨ], d.v.s. det som vi hittills symboliserat med *y*, men förhårdningen medförde inga fonemiska förändringar.

6.1.7. Akanje är belagd först i Moskva-evangeliet 1339.

6.1.8. Eftersom skillnader i vokalkvantitet i regel alltid åtföljdes av skillnader i kvalitet, kunde de förra försvinna utan att något sammanfall skedde.

På liknande sätt fick intonationssystemet ge vika för accentsystemet.

6.1.9. *я*-former är belagda från 1200-talets slut.

6.2.1. Konsonantsystemet, som i stort är detsamma som i modern ryska, har inte förändrats mycket sedan 1.000-talet. Oppositionen hård ≠ mjuk har emellertid ytterligare byggts ut, /f/ har inkommit i systemet, och fonemen /š/ och /ž/ har fått en hård realisation.

6.2.2. Ur vokalsystemet har *ъ*, *ь* försvunnit. Också /ě/ tenderar att elimineras som självständigt fonem, speciellt i obe-

tonad stavelse. Det sammanföll, bl.a. i Moskva-dialekten, så småningom helt med *e*, på andra håll, t.ex. i ukrainska, med *i*.

- 6.2.3. Accentsystemet har så småningom övertagit intonationens och i viss mån även kvantitetens särskiljande uppgifter.